

M. Delmas-Marty, *Le relatif et l'universel. Les forces imaginantes du droit*, Paris: Seuil 2004, 440 p.

Het juridische universalisme kent vooral vage begrippen, conflicterende waarden en ineffectieve normen. Daarnaast worden de scherpe kanten van het universalisme afgehaald vanwege een door de nationale orden ingegeven relativisme. Het relativisme zelf wordt evenwel weer ingehaald door de 'kracht der dingen'. Het gaat bij dat laatste onder meer om feitelijkheden als wereldwijde corruptie, wereldomspannend terrorisme en risico's van biotechnische of ecologische aard die zich op wereldschaal manifesteren. Er is dus werk aan de winkel voor de beoefenaren van het internationale recht en daar is verbeeldingskracht voor nodig. Het is een hele kluit en de Franse juriste Delmas-Marty heeft zich daar met haar boek met verve op geworpen. In een uitgebreid voorwoord legt ze uit wat haar te doen staat. Dat voorwoord is gebaseerd op haar intreerede gehouden op 20 maart 2002, bij de aanvaarding door haar van de leerstoel rechtsvergelijking en internationalisatie van het recht, aan het *Collège de France*. Het boek zelf laat zich bestuderen als een omvangrijke uitwerking van de intreerede.

Gelet op het bovenstaande is het onvermijdelijk dat de gepresenteerde juridische benadering van het onderwerp wordt geconfronteerd met filosofische overwegingen naast economische en politieke observaties.

Wat de juridische benadering aangaat, betreft het onder meer de bestudering van de werking van grondrechten, de bespreking niet alleen van talloze declaraties, conventies en verdragen op de meest uiteenlopende vlakken, maar ook van grondslaggevende jurisprudentie, het 'geknutsel' (*le bricolage*) aan het bestuur van de wereld (*la gouvernance mondiale*), de mondialisering van de nationale rechters en de globalisering van de strafrechtelijke repressie (terrorismebestrijding).

Wat de economische observaties aangaat, betreft het bijvoorbeeld de bespreking van de samenhang tussen de vrijmaking van markten (internationaal handelsrecht) in het licht van de aantasting van algemeen erfgoed van de mensheid en de menselijke waardigheid. De politieke observaties richten zich regelmatig op de wijze waarop de Verenigde Staten de wereld

trachten te beheersen. Zo spreekt zij over een afglijden van het pluralistische relativisme naar een imperialistisch relativisme. De VS hebben een

'imperialistisch' concept van recht. Dat betekent in haar ogen dat de VS systematisch een exterritoriaal concept van hun nationale recht hanteren en daarmee andere landen dwingen hun nationale recht aan te passen (zoals bijvoorbeeld België niet zo lang geleden mocht ervaren).

Het is te veel om op te noemen waaraan Delmas-Marty aandacht besteedt. Het wonderbaarlijke van de tekst is dat je – ondanks de overstelpende hoeveelheid informatie – geboeid blijft lezen. Wat daartoe zeker bijdraagt is dat alles argumentatief wordt opgevoerd. Het gaat niet zozeer om een neutraal beschrijven, maar het gaat om een stellingname te grondvesten. Specialisten op de verschillende deelgebieden zal dat de kans bieden daarop in te spelen. Hoe is dit alles gegroepeerd? Afgezien van het voorwoord en een introductie bestaat het boek uit twee delen en een conclusie. In het eerste deel worden uitvoerig de genoemde zwakheden van het juridisch universalisme geanalyseerd. In het tweede deel worden de grenzen van het juridisch relativisme aangegeven. Deze worden met de 'kracht der dingen' geconfronteerd.

De conclusie laat het relativisme als 'geuniversaliseerd' verschijnen en het universalisme als 'gerelativeerd'. Vervolgens werkt de conclusie toe naar het uitzetten van enkele bakens, om een toekomstige juridische wereldorde te verbeelden. Dit laatste is een sympathieke bezigheid, maar ze is weinig geslaagd te noemen. Ze blijft namelijk hangen in het aanroepen van verbeeldingskrachten. Je waant je op dat moment terug in 'mei 1968': de verbeelding aan de macht! Overigens ontken ik niet dat ook ik vind dat dit eindelijk maar eens moet gebeuren...

Het is zeker niet voor de eerste keer dat aan de problematiek van het juridisch universalisme aandacht wordt besteed. Een voorbeeld daarvan is het moment waarop de Erasmus Universiteit Rotterdam aan Th.C. van Boven het eredoctoraat verleende. De juridische faculteit en daarbinnen weer het Centrum voor Constitutioneel Recht had ter gelegenheid van die verlening een symposium georganiseerd (eind 1988) over het onderwerp *Universaliteit van Grondrechten* (symposiumverslag, zie reeks Mededelingen van het Juridisch Instituut van de EUR, nr. 48, 1989). Ook hier werd erop gewezen, met name door Ger van der Tang in zijn inleiding voor het symposium, dat in de loop der jaren de pijlers van de universalistische rechtsopvatting en de universaliteit van mensenrechten hevig waren aangeknaagd. Zo constateerde ook hij dat er alle mogelijke bezwaren tegen universaliteitsaanspraken werden aangevoerd. Dit enerzijds op grond van een (ethisch- en cultureel) waarderelativisme en anderzijds op grond van een bepaalde staatsopvatting of een religieus-fundamentalistische overtuiging. Sommige andere inleiders werkten deze constatering uit.

In de tekst van Delmas-Marty wordt dat alles uitvoerig overgedaan en geac-

tualiseer. Dit gebeurt met veel flair en een overrompelende breedheid van perspectief. Het is bijvoorbeeld niet vreemd om in een tekst als deze verwij-

zingen naar Hugo de Groot tegen te komen. Vaak hebben zulk soort verwijzingen tot doel een machtswoord uit te spreken (Hugo de Groot zei het ook al, dus heb ik gelijk). Bij haar vindt zo'n verwijzing plaats als een aansporing, zo van laten we eens herlezen... ('relire Grotius'; 'relecture de Kant'). Met souplesse zet ze dan een lijn uit die loopt van De Groot, Kant naar Kelsen en 'plus près de nous' naar Habermas (p. 27). Daarmee is in één streek iets over de fundamenten van het universalisme aangegeven om vervolgens nog even een verschil met John Rawls te schetsen (p. 28). Natuurlijk, ook hier wordt de retorica gediend.

Soms loopt die retorica over nauwelijks meer dan een op geraffineerde wijze spelen met boektitels. Dat vindt plaats in het hoofdstuk over risico's van mondiale aard, zoals opwarming van de aarde en de mogelijke gevolgen (grote overstromingen in bepaalde delen van de wereld). Wie is uiteindelijk voor die gevolgen verantwoordelijk te houden? Wat Delmas-Marty hier wil verbinden is de idee 'risico' en de idee 'verantwoordelijkheid'. Haar betoog loopt als volgt. We leven in een 'Risikogesellschaft' (U. Beck). Die risico's moeten we onder ogen durven zien ('Das Prinzip Verantwortung', H. Jonas). We kunnen echter niet wachten tot het allemaal uit de hand is gelopen. Er moet al eerder een halt aan de negatieve ontwikkelingen worden toegeroepen. Het moet dus gaan om verantwoordelijk zijn door anticipatie. Deze laatste gedachte leidt zij rechtstreeks af uit lezing van... Nietzsche (p. 357).

Het punt dat Delmas-Marty hier wil maken is erop te wijzen, dat we ons een cultuur van anticipatie moeten zien te verwerven, om op te houden met het plegen van onverantwoordelijke handelingen met desastreuze mondiale effecten. Daarmee kunnen we beginnen door het 'beginsel van de voorzichtigheid' te hanteren, een beginsel dat in de loop van de jaren tachtig in het internationale milieurecht verscheen. Ze weet het zelf, alweer een magische term, net zo bedrieglijk als 'wereldbestuur'. Maar je moet ergens beginnen. Delmas-Marty beschrijft dus niet alleen, ze uit ook haar bezorgdheid en haar wensen, ze wijst op gevaren, ze levert kritiek. De ene keer scherp, de andere keer ook met iets ontwapenends als 'un peu de patience, messieurs les philosophes' (als ze zich tot Habermas en Derrida richt; p. 399).

We zitten dan tegen het einde van het boek, waarin we ook – als dat retorisch uitkwam – verwijzingen naar Franse dichters zijn tegengekomen (Apollinaire, Michaux). Dit tezamen leidt misschien tot de vraag: 'Is hier wel een juriste aan het woord?' Ja, en wel eentje met een ongekende liefde voor dat wat haar bezighoudt, zo kreeg ik bij lezing van haar boek de indruk.

Thom Holterman (Urciers, Frankrijk)